

УДК 331.101.06

Р. С. Чорний, канд. екон. наук,
Н. П. Вандяк, ст. викладач
Тернопільський державний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

В статті розглянуті пропозиції з удосконалення показників і методів визначення продуктивності праці у відповідності до вимог міжнародної практики та ринкових відносин у сільському господарстві.

Ключові слова: продуктивність праці, методика розрахунку затрат праці, прямі і непрямі витрати, людино-дні.

Сучасна ринкова економіка спрямована на підвищення продуктивності праці на основі вдосконалення економічних відносин, використання різноманітних форм господарювання, створення умов, які повертають людину як реального господаря до землі та засобів виробництва. Зростання продуктивності праці залежить від прискорення ринкових відносин, пошуку й активного використання нових методів керівництва економікою та нових форм господарювання.

Нинішній рівень виробництва і темпи зростання продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві не відпо-

відають ні наявним матеріально-технічним можливостям, ні сучасним вимогам. Продуктивність праці в сільському господарстві країни набагато відстає від країн ринкової економіки. Тому питання підвищення продуктивності праці в аграрному секторі економіки потребують розробки методологічних підходів до визначення показників продуктивності праці в умовах функціонування різних форм власності, мобілізації технологічних, організаційних та соціально-економічних чинників в основних галузях сільського господарства.

Становлення ринкових відносин в аграрному секторі країни вимагають прискореного переходу від витратної до ресурсозберігаючої економіки, а це значить і нових, адекватних методів визначення показників продуктивності праці.

Показники продуктивності праці, які використовувались при плановій економіці були зорієнтовані на витрати виробництва і не відображали реального стану виробництва. Введення пропонування нових показників продуктивності праці змусить товаровиробників детально аналізувати всі складові витрати на виробництво і визначати ступінь їх впливу на ефективність виробництва.

На жаль, в економічній літературі ці питання висвітлені недостатньо, статистичні органи, господарники ще користуються показниками продуктивності праці радянської моделі.

Проблемам підвищення продуктивності праці та методикою її визначення присвячені праці науковців: О. А. Бутуцького, І. К. Бондара, В. К. Горкавого, В. Д. Гревцова, М. С. Ігнатенка, І. І. Лукінова, П. Т. Саблука, І. Г. Яремчука та ін.

Метою дослідження є обґрунтування показників продуктивності праці в умовах ринкової економіки, доцільність їх застосування в сільськогосподарських підприємствах у практиці державної звітності та планування.

Продуктивність праці — головний чинник зростання обсягів виробництва продукції та найважливіший показник ефективності використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Аналіз її стану і динаміки, а також методика обчислення має особливо актуальне значення в ринкових умовах господарювання.

Сучасне аграрне виробництво складне за своїми масштабами і організаційними умовами з різними формами власності вимагає інших підходів до методики визначення продуктивності праці відповідно до міжнародних стандартів. Вони повинні враховувати зміну системи господарювання, інтеграцію економічних

зв'язків між сільським господарством і іншими галузями народного господарства, принципи конкуренції товаровиробників.

Система показників, що застосовується для виміру і планування продуктивності праці повинна відповідати вимогам, що витікають із суті продуктивності праці як економічної категорії, особливостей галузі виробництва. В цей же час вона повинна бути простою і доступною для використання, відображати економію праці на всіх його етапах у взаємозв'язку з результатами виробництва, іншими словами, система показників продуктивності праці повинна бути теоретично обґрунтованою, практично доступною та прийнятною для всіх сільськогосподарських підприємств [2].

В даний час для характеристики продуктивності праці в сільському господарстві користуються системою показників, розробленою радянською моделлю господарювання, яка включає загальні комплексні і часткові показники. Вони виражаються в натуральних і вартісних величинах. Система показників як в окремих підприємствах, так і у великих, незалежно від форми власності в практичних розрахунках при аналізі відрізняються. Окремі автори пропонували використовувати для вимірювання продуктивності праці — виробництво валової продукції в грошовій оцінці на 100 га земель, затрати праці на одиницю площі чи поголів'я. Проте, такі показники не повністю характеризували продуктивність праці, оскільки не враховували кількості затраченої праці.

Зараз для аналізу продуктивності праці найбільш поширені натуральні показники, що виражають величину прямих затрат за окремими видами продукції. Вони широко використовуються при аналізі виробничої діяльності підприємств і при складанні бізнес-планів. Разом з тим вартісні показники в ринкових умовах є недосконалими вимірниками рівня продуктивності праці, оскільки грошовий вимір кількості виробленої продукції формується в значній мірі під впливом причин, що не пов'язані з процесом праці, а під впливом попиту і пропозиції.

Вимірювання величини валової продукції в грошовій оцінці має і інші принципові методологічні недоліки, що викликає обґрунтовані заперечення вчених і практиків. Окремі економісти пропонували замінити показник обсягу виробленої продукції показником виконаних робіт. По суті це одна із різновидностей трудового методу вимірювання продуктивності праці.

Поряд з відміченими недоліками вартісного методу вимірювання продуктивності праці неудосягнена методика обчислен-

ня показника, що застосовується для аналізу рівня продуктивності праці. Так як валова продукція за сучасним її змістом представляє собою валовий виробничий оборот, яка включає в себе не тільки новостворену вартість, але і вартість спожитих засобів виробництва, які можуть бути власними або покупними.

Таким чином, корми, насіння, сировина для переробних підприємств в сільському господарстві двічі проходять підрахунок при вимірюванні валової продукції, що є одним із істотних недоліків [1].

Неудосконалена також методика оцінки валової продукції в сільськогосподарських підприємствах за звітний і плановий періоди. В даний час оцінка продукції проводиться за різними цінами (реалізаційними, собівартістю, порівняльними). З 2000 року введені нові порівняльні ціни на сільськогосподарську продукцію, що дозволяє в певній мірі більш точно оперувати змінами в обсягах та якості продукції за останні роки. Однак цим не вичерпується питання про вдосконалення оцінки валової продукції. Застосовані для оцінки продукції сільського господарства порівняльні ціни 1958 р., 1965 р., 1996 р. та 2000 р. не в повній мірі відображали загальні відмінності в собівартості продукції. Порівняльні ціни встановлені як середні ціни реалізації за всіма каналами і категоріями господарств і не вписуються в ринкові відносини, де ціни на продукцію диктують попит і пропозиція [5].

Різні оцінки (порівняльні, за собівартістю, реалізаційні) відрізняються між собою головним чином ступенем відхилення їх від вартості. Це дало підстави окремим авторам бути прихильниками натурально-умовного методу без використання вартісних параметрів, суть якого зводиться визначення співвідношення трудомісткості виробленої продукції між звітним і базисним періодом.

У практику сільського господарства було введено такий показник продуктивності праці, як відношення кількості виробленої продукції в натуральному виразі (кг, ц, т і т.д.) і затраченого робочого часу на її безпосереднє виробництво (величиною прямих затрат праці в днів, годин і т.д.). Таке вимірювання затрат праці носить умовний характер, але в той же час дозволяє відобразити всю сукупність умов процесу виробництва, в тому числі і зміну техніки, технології, форм виробництва і ін.

З розвитком продуктивних сил і суспільного поділу праці змінювались способи впливу на предмет праці. Виробництво валової продукції все більше залежить від інтеграції зусиль багатьох допоміжних галузей сільського господарства. Наприклад,

зерно, цукрові буряки, молоко і інша продукція є результатом праці працівників як безпосередньо зв'язаних в процесі виробництва, так і тих, що забезпечують нормальні умови його роботи. Працю останніх категорій працівників об'єднують в групу так званих «непрямих затрат». Сюди включаються затрати праці з обслуговування вантажного транспорту, живої тягової сили, ремонтних майстерень і т.д., а також затрати праці на загальновиробничих роботах. Кількість цих затрат розподіляють за окремими видами продукції і галузях виробництва за прийнятною методикою.

Розвиток технічного прогресу і на цій основі підвищення рівня механізації виробництва супроводжується збільшенням непрямих затрат праці за рахунок розширення машинно-тракторного і автомобільного парку і т.д. В той же час у зв'язку з підвищенням рівня механізації, ефективність якого виражається в зниженні прямих затрат праці і внаслідок нерівномірності його впровадження у виробництво окремих видів продукції проходить одночасно абсолютне зниження затрат праці і структурний їх перерозподіл між галузями і видами продукції. В результаті цього непрямі затрати праці не тільки не зменшуються абсолютно, але й в розрахунку на одиницю продукції збільшуються абсолютно і відносно.

Прояв цієї тенденції практично регулюється досить слабо, що пов'язано з великою різноманітністю «непрямих затрат», куди входять самостійні підприємства промислового типу (реммайстерні, електропостачання і т.д.).

Звідси виникає висновок, що удосконалення показника «валова продукція» повинно проходити через розуміння сумарного виходу продукції рослинництва і тваринництва, тобто валовий оборот за виключенням продукції, що споживається в процесі виробництва, що виключає її повторний рахунок.

Найбільш поширеним показником продуктивності праці в сільському господарстві на даний час є відношення обсягу виробництва продукції до середньої облікової чисельності працівників, або відношення обсягу виробництва до відпрацьованого часу (л-дні, л-години).

Це можна виразити наступними формулами:

$$\text{ПП} = \text{ВП} : \text{КП} \text{ або } \text{ПП} = \text{ВП} : \text{КГ}, \quad (1,2)$$

де ПП — продуктивність праці, ВП — обсяг валової продукції виробленої за певний період, КП — середньостатистична чисельність працівників за певний період, КГ — фактично відпрацьо-

ваний час середньосписковими працівниками (л-дні, л-години) за відповідний період виробництва валової продукції (ГПП).

З наведених формул не трудно здогадатись, що в обсяг валової продукції входить вартість прямих матеріальних затрат на виробництво, амортизація основних засобів, вартість енергоносіїв, інші, прирівняні до матеріальних, витрати та прибуток. Отже, виходить, чим вищі ці витрати на одиницю часу чи на середньорічного працівника, тим вищою буде продуктивність праці. Але суть ефективності виробництва на одного працівника або на одиницю відпрацьованого часу виражає лише прибуток, всі інші складові віддзеркалюють сутність радянської моделі економіки, її витратність [4].

Ринкові перетворення в економіці України вимагають прискореного переходу від витратної до ресурсозберігаючої економіки. Це особливо важкий етап розвитку нашої економіки, адже ресурсозберігаюча економіка передбачає раціональне використання ресурсів на всіх стадіях виробництва продукції, високої її якості, конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Всі вищенаведені дані відображали показники продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах, фермерських господарствах, приватно-орендних, спільних та інших формувань. Враховуючи, що значна частина сільськогосподарської продукції виробляється в особистих підсобних господарствах населення важливо удосконалити методологію визначення продуктивності праці і в цілому по сільському господарству. Викладені вище принципи і методи обчислення продуктивності праці прийнятні і для цих господарств [6].

В якості основної одиниці вимірювання затрат робочого часу в особистих підсобних господарствах населення, як і в усьому сільському господарстві може бути людино-день. Однак може бути використаний і показник виробництва продукції на одного середньорічного працівника.

У зв'язку з тим, що багато працівників приймають участь в сільськогосподарських підприємствах і особистому господарстві, визначення кількості середньорічних працівників в сільському господарстві на макрорівні досить актуально. В такому випадку до середньорічної кількості працівників, зайнятих в сільському господарстві і особистому підсобному господарстві слід додати в переводі на середньорічних працівників також тих, які зайняті тільки в особистому підсобному господарстві. Відношення всієї виробленої продукції сільського господарства до середньочисельної кількості працівників по-

каже не тільки рівень продуктивності праці, але й рівень використання робочої сили з врахуванням затрат робочого часу в усіх категоріях господарств.

Відносно виробленої продукції в особистих підсобних господарствах населення, то необхідно користуватись уточненою методикою щорічного обстеження діяльності цих господарств статистичними органами.

В країнах з ринковою економікою для визначення продуктивності праці користуються показником, який є відношенням обсягу реалізованої продукції, робіт та послуг до витрат на їх створення та реалізацію. У такому випадку, продуктивність праці висвітлює ефективність кожного складового елемента виробництва — капіталу, матеріалів і сировини, землі, праці, інших матеріальних ресурсів. Для сільськогосподарських підприємств вона визначається формулою:

$$ПВ = РП : ВВ, \quad (3)$$

де ПВ — продуктивність виробництва, РП — обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) тис. грн, ВВ — витрати виробництва на створення та реалізацію продукції (робіт, послуг), тис. грн.

Суть такого визначення продуктивності праці полягає в тому, що вона зростає при умові, якщо при певному сталому рівні витрат досягнуто збільшення обсягу реалізації продукції або при сталому обсягу реалізації зменшуються витрати на її виробництво. В даному показнику продуктивності праці закладено основний механізм ресурсозбереження — чинник ефективної ринкової економіки.

Для оцінки продуктивності праці на загальнодержавному рівні, регіонів, найбільш прийнятною може бути формула:

$$ПС = ОЗ : (ФО + МВ + КВ + МІ), \quad (4)$$

де ПС — сукупна продуктивність, ОЗ — загальний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), ФО — фонд оплати праці та інші матеріальні витрати на утримання працівників, МВ — прями матеріальні витрати (насіння, добрива, енергоресурси і т.д), КВ — капітальні витрати (на збільшення і функціонування основних засобів), МІ — інші матеріальні витрати (податки, відрахування тощо).

Є і інші сучасні думки щодо визначення продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах на базі використання категорії доданої вартості [3]. Показник продуктивності праці обчислюється відношенням абсолютної величини створеної і ре-

алізованої за період доданої вартості до середньооблікової чисельності працюючих:

$$\text{ПП} = \text{ДВ} : \text{КП}, \quad (4)$$

де ПП — продуктивність праці, ДВ — додана вартість, яка включає витрати на оплату праці працівників підприємства (ряд 240 ф. 2), відрахування на соціальні заходи (ряд 250 ф. 2), амортизація (ряд 260 ф. 2), прибуток (ряд 100 ф. 2), КП — середньооблікова чисельність працівників.

На наш погляд, показник продуктивності праці обчислений за допомогою величини доданої вартості найбільш точно може відобразити ефективність виробництва, оскільки в сільськогосподарських підприємствах значна частина виробленої продукції залишається нереалізованою.

Виходячи із викладеного вище можна сформулювати ряд вимог до системи показників продуктивності праці в сільському господарстві, які повинні бути використані для характеристики її рівня і динаміки, відповідати міжнародним стандартам та ресурсозберігаючій економіці.

1. Показники продуктивності праці повинні враховувати світові стандарти, охоплювати не тільки кінцеві її показники, що характеризують виробництво та реалізацію продукції, але й проміжні на окремих роботах і операціях в рослинництві і тваринництві та витрати та її виробництво.

2. На загальнодержавному рівні розробити методичку визначення продуктивності праці на мікро- і макrorівнях з врахуванням вимог ринку.

3. Показники продуктивності праці в бізнес-планах повинні бути єдиними для всіх категорій господарств і на всіх етапах планування, враховуючи специфіку господарювання господарств з різними формами власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугуцький А. А. Повышение производительности труда — ключевая проблема аграрной экономики. — К. Урожай, 1986.
2. Бугуцький О. А., Микитенко І. А. Зростання продуктивності сільськогосподарської праці. — К: Знання, 1981.
3. Грачова Р. Про бухгалтерію по-людськи. Нова бухгалтерія. — Бібліотека «Дебет-Кредит», 2000.
4. Ломанов І. Про показник оцінки продуктивності виробництва. // Економіка України. — № 8. — 2003. — С. 86—87.